

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТОМ • 1

ЗАГАЛЬНА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

За редакцією професора, доктора медичних наук Г. Я. Пилягіної

NK
PUBLISHERS

Вінниця
НОВА КНИГА
2020

УДК 159.97:616.89(075.8)

М42

*Рекомендовано вченою радою НМАПО імені П. Л. Шупика
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(протокол № 5 від 10.06.2020 р.)*

Колектив авторів:

Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан, К. В. Аймедов, Ю. О. Асєєва, О. П. Венгер, Н. О. Дзеружинська, О. В. Зубатюк, В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омельянович, О. Г. Сиропятов, С. А. Чумак.

Рецензенти:

Напреско Олександр Костянтинович, доктор медичних наук, професор, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри психіатрії та наркології.
Гриневиц Євгенія Геннадійовна, доктор медичних наук, професор, Національна медична академія імені П. Л. Шупика, професор кафедри загальної, дитячої та судової психіатрії і наркології.

М42 **Медична психологія** : в 2-х т. Т. 1. Загальна медична психологія / [Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан та ін.] ; за ред. Г. Я. Пилягіної. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 288 с.

ISBN 978-966-382-850-3

Підручник “Медична психологія” складається з двох томів. У 1-му томі підручника висвітлені основні розділи загальної медичної психології. В ньому представлені розділи, які присвячені основним питанням щодо предмету та завдання медичної психології, короткого історичного нарису її розвитку, психічної діяльності та психічним процесам, нейропсихології, психології особистості й поведінки, віковій психології, видам і методам дослідження та медико-психологічної допомоги.

Даний підручник відповідає навчальним планам та програмам з медичної психології додипломного та післядипломного рівнів освіти та надає можливість набути знання впродовж навчання за цією спеціальністю.

Призначений для студентів медичних вищих навчальних закладів, інтернатури, магістратури та спеціалізації з медичної психології, а також для безперервного професійного навчання в межах післядипломної освіти.

УДК 159.97:616.89(075.8)

ISBN 978-966-382-850-3

© Колектив авторів, 2020

© Нова Книга, 2020

Зміст

Колектив авторів	6
Передмова	7
1. Медична психологія, її предмет та завдання. Організація медико-психологічної допомоги населенню	8
1.1. Предмет та завдання загальної та медичної психології. Роль психології у професійній діяльності медика (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	8
1.2. Основи організації медико-психологічної допомоги та сучасний стан медико-психологічної служби в Україні (Г. Я. Пилягіна)	10
2. Короткий історичний нарис розвитку медичної психології (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	17
3. Психічна діяльність та психічні процеси	24
3.1. Загальна характеристика психічної діяльності (Г. Я. Пилягіна)	24
3.1.1. <i>Поняття психіки, її функцій, психічної діяльності та її явищ</i>	24
3.1.2. <i>Процес психічної діяльності. Вищі психічні функції</i>	26
3.1.3. <i>Загальна характеристика психофізіологічної основи вищих психічних функцій. Сигнальні системи ЦНС</i>	29
3.2. Окремі психічні процеси психічної діяльності (вищі психічні функції)	33
3.2.1. <i>Відчуття</i> (Г. Я. Пилягіна)	33
3.2.2. <i>Сприйняття</i> (Г. Я. Пилягіна)	37
3.2.3. <i>Увага</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	40
3.2.4. <i>Мислення</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	43
3.2.5. <i>Уявлення і уява</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	48
3.2.6. <i>Мова та мовлення</i> (Г. Я. Пилягіна)	50
3.2.7. <i>Пам'ять</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	55
3.2.8. <i>Емоції та почуття</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	60
3.2.9. <i>Психомоторна активність</i> (Г. Я. Пилягіна)	68
3.2.10. <i>Воля та вольова діяльність</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна) ..	74
3.2.11. <i>Інтелект</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	79
3.2.12. <i>Свідомість та самосвідомість</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	83
4. Нейропсихологія (Г. Я. Пилягіна)	90
4.1. Історія розвитку та сучасна нейропсихологія	90
4.2. Понятійний апарат нейропсихології	95
4.3. Методи дослідження та діагностики порушень вищих психічних функцій у нейропсихології	98
5. Психологія особистості	106
5.1. Особистість. Структура, розвиток та здібності особистості. Я-концепція. Гармонійні і дисгармонійні особистості (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	106
5.2. Темперамент і характер (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	116
5.3. Механізми психологічного захисту особистості (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак) ...	124

6. Психологія поведінки та соціальної активності	133
6.1. Поведінка: її чинники, елементи та наукові напрямки її вивчення (Г. Я. Пилягіна)	133
6.2. Особистісна та соціальна активність і соціальна діяльність (Г. Я. Пилягіна) ..	137
6.3. Поведінка в міжособистісних взаєминах (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	140
6.4. Долаюча поведінка (Г. Я. Пилягіна)	147
7. Вікова психологія	153
7.1. Загальні положення про вікову психологію (Г. Я. Пилягіна)	153
7.2. Загальна характеристика психічного розвитку і формування людини (О. П. Венгер)	155
7.3. Психологія окремих вікових періодів (О. П. Венгер)	162
7.3.1. Психологія дитинства і дорослішання	162
7.3.2. Психологія старіння	168
8. Методи дослідження в медичній психології	172
8.1. Загальні підходи у проведенні досліджень у медичній психології (Г. Я. Пилягіна)	172
8.2. Окремі методи дослідження, що застосовуються в медичній психології	176
8.2.1. Психологічна керована бесіда, психологічне, клінічне інтерв'ю (О. П. Венгер)	176
8.2.2. Анамнестичний метод дослідження (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович) ..	183
8.2.3. Методи експериментально-психологічного дослідження (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	188
8.2.4. Методи дослідження психічних процесів та станів (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	193
8.2.5. Методи експериментально-психологічного дослідження особистості, темпераменту і характеру (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	202
9. Види і методи медико-психологічної допомоги	215
9.1. Загальні уявлення про види і методи медико-психологічної допомоги (Г. Я. Пилягіна)	215
9.2. Психологічне консультування (Г. Я. Пилягіна)	217
9.3. Медико-психологічна корекція (Г. Я. Пилягіна)	221
9.4. Психотерапія. Основні форми, напрями та методи	225
9.4.1. Загальне уявлення про психотерапію. Основні етапи історії її розвитку як науки (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	225
9.4.2. Основні фактори дії психотерапії та форми її застосування: індивідуальна, групова та сімейна (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	229
9.4.3. Психодинамічний напрям у психотерапії: класичний психоаналіз З. Фреїда, аналітична психологія К. Г. Юнга (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	235
9.4.4. Когнітивно-поведінковий напрям у психотерапії та його провідні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	240
9.4.5. Сугестивний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак)	246

9.4.6. Екзистенціально-гуманістичний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак).....	253
9.4.7. Напрямок тілесно-орієнтованої психотерапії (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	264
9.4.8. Напрямок арт-терапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	268

Сприйняття (сприймання, перцепція, від лат. *perceptio*) — пізнавальний психічний процес, який полягає у відображенні людиною предметів і явищ у цілісній сукупності всіх їхніх якостей чи/та властивостей, при їх безпосередній дії на органи чуття. Це складніший процес, ніж відчуття, за характером відображення мозком дійсності: відчуття володіють локальністю і мономодальністю відображуваних об'єктів, тоді як у ході сприймання інформація про окремі властивості об'єкта чи явища синтезується мозком у цілісний сенсорний образ, тобто результатом елементарних процесів сприйняття є інтерпретування інформації, породженої об'єктами або подіями реального світу. Таким чином, у процесі сприймання дійсності у мозку формуються образи предметів чи явищ, або при впізнаванні об'єкта, або при формуванні нового образу, якщо людина з ним зустрічається вперше. Тому сприйняття не можна звести до “механічної суми” інформації, що надходить до мозку (центральної частин певних аналізаторів відчуттів); воно по суті полімодальне, бо одночасно пов'язане як з багатьма психічними процесами, (насамперед, з пам'яттю, мисленням, уявленням, мовою, тобто спирається на колишній досвід особистості), так і з тими специфічними властивостями, які має об'єкт сприймання. Тобто сприйняття здійснюється внаслідок інтегральної діяльності кількох аналізаторів, хоча якийсь із них є ведучим. Але, як і відчуття, сприймання є суб'єктив-

ним образом об'єктивної дійсності, тим, що відображається психікою людини. Тому критерієм існування й істинності сприйняття є його втілення в практичній діяльності людини. Окрім того, сприймання — це процес, який здійснює жива людина, тому дуже важливим є її ставлення до об'єкта, мотивація, фізичний та емоційний стан тощо.

Психічна полімодальність сприйняття (зв'язок сприймання з увагою та пам'яттю) вочевидь проявляється у двох його основних характеристиках — чи воно мимовільне (викликається самими сприйнятими об'єктами), чи довільне (якщо людина ставить перед собою мету сприйняти предмет).

Мимовільне сприйняття, або ненавмисне сприймання, виникає тоді, коли людина не має на меті сприймати певні окремі об'єкти навколишньої реальності і тому не прикладає для цього когнітивної активності. Таке сприймання спричиняється особливостями навколишніх предметів: їхньою яскравістю, розташуванням, незвичністю.

Довільне сприйняття, або навмисне сприймання, потребує певних когнітивних зусиль і цілепокладання, коли людина ставить перед собою мету сприйняти певний предмет і докладає до цього волю.

Систематичне довге довільне сприйняття об'єктів реальності називається спостереженням, а спостережливість — це здатність людини до такого цільового тривалого сприйняття, яке ще потребує високої актив-

ності мислення і пам'яті задля осмислення спостережуваних фактів.

Фізіологічним механізмом сприйняття є системи тимчасових нейронних зв'язків, які виникають при сприйманні. Сприйняття характеризується активною вибірковістю щодо вибору об'єктів, у якій (згідно з теорією функціональних систем П. К. Анохіна) беруть участь так звані акцептори дії (апарат контролю та перевірки програми дій з очікуваних результатів) і механізм антиципації (передбачення очікувань), котрі, завдяки корекції зворотних зв'язків, регулюють активність людини у бажаному напрямку.

Види сприйняття залежать від переважання того чи іншого виду аналізаторів, включених у процес відображення об'єктів дійсності. Розрізняють кінестетичні, зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові види сприймання. Так, зорове сприйняття переважає при погляді на предмет, слухове — при вслухуванні у певні звуки.

До **класів сприйняття** відноситься сприймання простору, часу, руху, об'єктів. Сприйняття простору — форм предметів, їхніх просторових величин і відносин у всіх трьох вимірах — відбувається за допомогою зору, дотику та м'язово-рухової системи. Сприйняття часу відображає тривалість і послідовність явища або події.

Сприймання, як і всякий процес пізнання, залежить від особливостей суб'єкта: його досвіду, знань, потреб, інтересів, установок, спрямованості. Така особливість сприймання проявляється в його основних характеристиках: предметність, цілісність, структурність, константність і осмисленість.

Предметність сприймання проявляється тим, що властивості предмета відображаються в його синтезованому у мозку образі, а як об'єкт дійсності — переважно завдяки руховому й тактильному аналізаторам. Ця властивість набувається особистістю з досвідом, а не є природженою.

Цілісність — це властивість, яка існує завдяки полімодальності процесу сприймання, бо формується при сумісній діяльності кількох аналізаторів, активність яких поєднується в акті сприйняття в єдину функціональну систему. Власний досвід особистості з поєднаним використанням процесів пам'яті, мислення, мовлення та здатністю до узагальнення знань безпосередньо впливає на те, що будь-який предмет чи явище сприймається людиною цілісно, а не як механістично складена сума окремих елементів.

Структурність образу в акті сприйняття пов'язана з його цілісним сприйманням предмета (явища), в якому відображається його структура — співвідношення різних його властивостей, елементів. Основою такого процесу є не тільки специфіка роботи головного мозку людини, пристосованого до синтезування інформації, яку він обробляє, але й особливості самих предметів. Цей феномен описаний ще в дослідженнях І. М. Сеченова, який довів, що відображення форми і контуру предмета, виникає на грані двох реальностей (внутрішньої та зовнішньої), коли мозок здатен виділити предмет із оточуючого середовища, тобто цілісність і структурність перцептивного образу формується як результат рефлексорної роботи

кількох аналізаторів. Подальші нейрофізіологічні дослідження довели, що складний предмет у перші мілісекунди сприймається як мозаїчне поєднання ліній, кутів, кольорів, і лише в ході процесу сприймання відбувається його цілісний образ.

Константність перцептивного образу як ще одна характерна особливість сприйняття фіксує здатність мозку до відносної постійності у сприйманні величини, форми і кольору предметів, незалежно від безперервних змін в оточуючому середовищі: відстані, положення спостерігача, освітленості предмета, часу сприймання тощо. Це дозволяє мозку виділяти інваріантну структуру об'єкта сприйняття. І саме завдяки цій базовій властивості перцептивної константності, незалежно від мінливості сенсорних вражень від безперервних змін дійсності, сприйняття продукує стійкий, стабільний і константний образ світу.

Осмисленість сприймання полягає в тому, що в полімодальну функціональну систему цього психічного акту включене тлумачення предметів і явищ дійсності, на що також суттєво впливає рівень знань та життєвий досвід людини. Саме ця властивість показує тісний зв'язок сприйнят-

тя з увагою, мисленням, мовленням і пам'яттю, бо, сприймаючи об'єкт, людина виділяє його з оточуючого середовища і мислено називає його, таким чином, відносить його до певного класу предметів або намагається найкращим чином інтерпретувати наявну інформацію.

Апперцепція — це властивість сприйняття, котра висвітлює його залежність від особистісних особливостей людини, бо саме це надає її сприйманню вольову активність.

Іноді предмети сприймаються в неправильному, перекрученому виді, як ілюзія. Вони можуть часто виникати при сприйнятті геометричних предметів чи змішуванні фігури і тла, де об'єкт сприймається то як тло, то як фігура. Зустрічаються випадкові ілюзії, пов'язані з фізіологічним (плутанина у сприйнятті зображення в темряві) чи емоційним станом (у стані страху куц або пеньок може тлумачитися як звір або людина).

Сприйняття може розвиватися в процесі навчання, професійної, творчої діяльності людини. Засоби психорегуляції, а також психологічного тренування розвивають і зміцнюють здатність людини зосереджуватися на сприйманих об'єктах та створювати точніше сприйняття.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке сприйняття і в чому їх відмінність від відчуттів?
2. Що таке полімодальність сприйняття?
3. Як залучаються акцептор дії та механізми антиципації в процес сприйняття?
4. Які види і класи сприйняття ви знаєте?
5. Перелічіть і дайте визначення основних особливостей сприйняття.